

VALLÁSI ELLENTÉTEK A MAGYAR CÉHES ÉLETBEN A 18. SZÁZADBAN

Magyarország gazdaságtörténetének igen színes összetevői a céhek, amelyek nálunk a 18. században éltek virágkorukat, akkor, amikor Nyugat-Európában a céhes kerektek már felbomlottak vagy felbomlófélben voltak. A magyar céhek már középkori kialakulásuk és megtelepedésük óta erősen vallásos jellegűek voltak, ellentétben a nyugat-európai céhekkel, ahol elsősorban katonai-védelmi szerepet tölthettek be településük életében. Ennek ellenére a magyar céhek kialakulásának, működésének, az iparfejlődésben betöltött szerepüknek vizsgálatakor azt tapasztalhatjuk, hogy azok nemigen mutattak eltéréseket a nyugat-európai céhekkel összehasonlítva.¹ A magyar céhek vallási jellege erősebben volt jelen ugyan, mint nyugat-európai társaiknál, és felfedezhetünk egyéb különbségeket is, amelyek az eltérő kultúrkörből fakadtak, de mind belső felépítésüket, mind technológiájukat vagy kiváltságaikat tekintve a magyar céhek legfeljebb létszámukban maradtak el nyugati társaiktól.²

Mivel Magyarországon a városok nem képviseltek olyan gazdasági és katonai potenciált, mint a Német-római Birodalomban, a megalakuló céhek nem annyira a katonai-védelmi feladatokra koncentráltak, inkább a közösségben betöltött vallási-szociális szerepük dominált. A céhek vallási-karitatív feladatait és tevékenységét egészen 1872-es felosztásukig nyomon követhetjük.³

Már a középkori céhleveleinkben is megtaláljuk azokat az artikulusokat, amelyek a vallási ünnepek megtartására, a céh különböző karitatív tevékenységére utalnak.⁴ A céhmester-választást is általában valamilyen vallási ünnephez kötötték,

¹ A céhek vallásos életének, a protestáns és katolikus céhek ellentéteinek, küzdelmeinek vizsgálata olyan szerteágazó, hogy monografikus feldolgozást igényel. A céhek vallási ügyei ugyanis szervesen beágyazódtak a 18. század protestáns küzdelmeibe, így teljes képet csak ennek a folyamatnak az ábrázolásával és elemzésével kaphatunk. Ez a tanulmány terjedelmi okok miatt inkább csak a problémát járja körbe, kérdéseket vet fel, teljes elemzést nem adhat e kérdéskörben.

² 2015-ben új kezdeményezésként a *University of Nottingham* indult útjára Dr. Natasha Hodgson irányításával a kontinuitás keresésére vonatkozó projekt, amely más témák mellett a céhes életnek a középkortól a kora újkoron át a 18. század végéig terjedő vallási, hagyományőrző, gazdasági stb. kontinuitását is vizsgálja. A magyar céhek vallási-karitatív tevékenysége a középkortól kezdődően lényegében a 19. század második feléig változatlan maradt, tehát ebben is fennáll a kontinuitás.

³ Csongrád megye céheinek vallásos életét részletesen feldolgozta Gyöngyössy Orsolya: *Céhek és vallásos társulatok Csongrádon a 18–19. században*. In: Mód László – Simon András (szerk.): *Olvasó. Tanulmányok a 60 esztendő Barna Gábor tiszteletére*. Szeged, 2010, 429–438. Vizsgálatai általánosíthatóak az ország többi céhére is.

⁴ Kiadott középkori céhlevelek vallásos artikulusokkal: Bruckner Győző: *A késmárki céhek jog- és művelődéstörténeti jelentősége*. Miskolc, 1941; Kincses Katalin Mária – Tuza Csilla: *A céhtörténeti kutatások újabb lehetőségei hazai és külföldi gyűjteményekről készített adatbázisok alapján*.

legtöbbször a Vízkereszthez, de akármelyik szent ünnepéhez, vagy Úrnapjához. Ez a céhen belüli megállapodás kérdése volt, amelyet azután a privilégiumlevélbe is belefoglaltak. Mind a céhmester, mind az inas megválasztásakor, illetve felvételekor a Bibliára tett esküt.

A céhek nagy gondot fordítottak az erkölcsre és a vallási előírások megtartására.⁵ Szigorúan büntették, ha valaki káromkodott, ha egymást szidalmazták, ha az utcán hangosan, tiszteletlenül beszélt vagy viselkedett valaki, ha nem ment haza az előírt időben. A középkorban viasszal, később már pénzbüntetéssel is sújtották azt, aki elmulasztotta a vasárnapi misét vagy a körmeneteket. Ugyanígy kötelességük volt a céhtagoknak, hogy gondoskodjanak az elszegényedett vagy elaggott, illetve a betegsége miatt dolgozni nem tudó mesterekről. Előírás volt a céhtagoknak a céhen belüli beteglátogatás, a betegápolás, a temetéseken való részvétel, és ez nemcsak a céhmester, hanem egész háza népe számára kötelező volt. A céhmestert akkor is megbüntették, ha a felesége vagy a legénye mulasztotta el e kötelességek teljesítését. Mivel a céh tagjai ily módon is segítették egymást, a céh szociális védelmet jelentett a beteg, elszegényedő, inast már tanítani nem tudó mesternek vagy özvegyének, családtagjainak. A céhen kívülnek viszont egyedül kellett boldogulnia a közösség gazdasági és szociális védelme nélkül.⁶ A céhek ilyen jellegű vallásos-karitatív feladatai nemcsak a katolikus, hanem később a protestáns céhek életében is megjelentek, és 1872-ig ez így maradt. Jóllehet a céhek gazdasági szerepe 1761 után erősen megváltozott, az iparosodás előrehaladtával pedig elvesztették gazdasági-érdekvédelmi szerepüket, ez a vallási-karitatív jelleg, a szociális védelem volt az, ami miatt a felszabadult legények még a 19. században is szerettek volna céhbe kerülni.

A 16–17. században a céhek még elsősorban a helyi szükségletek kielégítésére koncentráltak, a területileg szétdarabolt, török háborúk által sújtott országban a céhes fejlődés stagnált, vagy igen lassú volt. Nyilvánvalóan azonban a céhekre is befolyással bírt a reformáció terjedése, nekik is alkalmazkodniuk kellett vallásos

Levéltári Szemle, 2015. 1. sz. 57–70. A kassai nyereggyártók 1470-es privilégiumlevelében: „Item wilch mest[er] zou unß[er] liben frauen klost[er] alle quattemper nicht kompt zou der sele messe mit samt seynen hausfrauen zou dem ersten oppit der vorbusset eyn phu[n]t wax fraw vnd auch der man.” Tuza Csilla: Pillanatkép a Gömör megyei céhek életéből az 1730. évben. *Gömörország: Az északi magyar peremvidék fóruma*, 2013. 2. sz. 2–7. A csetneki kovács céh 1448-as privilégiumlevelében: „qui una cum aliis magistris simul deputandis iam dictum altare beati Jacobi cum omnibus pertinentiis scilicet rebus et bonis ipsi altari appropriatis honorabiliter laudabiliter ac fidissime studeant imo debeant conservare.” Magát a céhet is eredetileg a Szent Jakab apostolról elnevezett testvériségnek hívták. Szádeczky-Kardoss Lajos véleménye szerint a céhek többsége eredetileg ilyen vallásos társulásokból, *confraternitásokból* alakult gazdasági szervezetté. (Szádeczky-Kardoss Lajos: *Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon*. I–II. kötet. Budapest, 1913, 27.)

⁵ A céhek vallási szokásairól, részletes leírásokkal lásd Szádeczky-Kardoss: i. m.

⁶ A kézművesek elszegényedésének vizsgálatához, a céh védelmet jelentő szervezetéről, karitatív tevékenységének jelentőségéről lásd Helmut Bräuer: Verarmungsprozesse im mitteleuropäischen Handwerk während der frühen Neuzeit. In: Szende Katalin – Kücsán József (szerk.): „Isten áldja a tisztas ipart”. *Tanulmányok Domonkos Ottó tiszteletére*. Sopron, 1998, 7–18.

életükben, karitatív tevékenységükben, szokásaikban az új valláshoz.⁷ A céhek közösségi vallási életéről, a reformációnak a céhek belső életére gyakorolt hatásáról szinte semmit sem tudunk, ebben a korszakban ez a téma a forrásadottságok miatt nehezen kutatható.⁸ Mivel a 17. század végén, a 18. század elején tömegesen megalkuló, vagy korábbi céhlevelüket modernizáló, illetve megerősítő céhek privilégiumleveleiben a középkori formulákhoz és artikulásokhoz képest túl nagy eltérést nem találunk, valószínűsíthető, hogy a céhek ebben a korszakban is változatlan formában és tartalommal folytatták vallási-karitatív tevékenységüket.⁹

A 18. század békés évtizedei és irányított, állami gazdaságpolitikája a céhes élet fellendülését vonta maga után. A szaporodó céheken belül, illetve közöttük megindult a konkurenciaharc a piacokért, a nyersanyagért, az új technológiáért, és nem utolsósorban a munkaerőért.¹⁰ Az érdekellentét kiéleződésének egyik formája volt a vallási síkon folytatott harc az egyes céheken belül a protestáns és katolikus céhtagok, valamint a tisztán protestáns és katolikus céhek között.

Az 1715. évi országgyűlésen hozott 30. és 31. tc. kivette a vallásügy kérdését az országgyűlés hatásköréből, és azt az uralkodó kezébe tette le.¹¹ A katolikus és protestáns ellentétek és panaszok rendezése céljából felállították az ún. *Mixta religio-*

⁷ Erre igen szép példa a debreceni szappanos céh számára 1587-ben írt és másolatban fennmaradt vitairat, mely útmutatóul szolgál a katolikus körmeneteket illetően, és amelyet a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára jelentett meg online formában: http://reformacio.mnl.gov.hu/a_debreceni_szappanos_ceh_reszere_1587_ben_irt_vitairat_a_bucsujarasok_es_processziok_elleneben A szöveget átírta és jegyzetekkel ellátta Szendiné dr. Orvos Erzsébet. (Utolsó letöltés ideje: 2017. október 3.)

⁸ Gerendás Ernő tanulmányában megemlíti: már a 16. századtól törekvés mutatkozott arra, hogy a katolikus céhtagok kizárják a protestánsokat, de részletesebb vizsgálatot erre vonatkozóan nem végzett, állításait egyetlen példával támasztja alá. Gerendás Ernő: A céhek és a vallásos élet. *Regnum*, 1942–1943, 371–398. Gerendás tanulmánya óta ebben a témában nem jelent meg új feloldozás.

⁹ A 17–18. század fordulójának céhesedésére lásd Eperjessy Géza: A mezővárosi és falusi céhek kialakulása és bomlása az Alföldön és a Dunántúlon (1686–1848). *Századok*, 1963. 5. sz. 951–981. Uő: *Mezővárosi és falusi céhek a Dunántúlon és az Alföldön 1686–1848*. Budapest, 1967. Kiadott kora újkori céhlevelekre (sokszor középkori céhlevelre tett utalással és/vagy megerősítéssel) lásd Tuza Csilla – Vissi Zsuzsanna: *Az Mester Emberek jó rendtartása 1525–1682*. 1. kötet. Budapest, 2000; Vissi Zsuzsanna: *Az Mester Emberek jó rendtartása 1683–1719*. 2. kötet. Budapest, 2003; Tuza Csilla: *Az Mester Emberek jó rendtartása 1722–1738*. 3. kötet Budapest, 2005.

¹⁰ A 18. század első felének céhes konkurenciaharcairól az 1761-es céhrendezésig lásd Tuza Csilla: Céhszabályozási kísérletek, céhes viszonyok III. Károly uralkodása idején. *Levéltári Közlemények*, 2012. 1–2. sz. 131–174.; Uő: *Állami céhszabályozás, céhpolitika III. Károly és Mária Terézia uralkodása alatt*. Budapest, 2018.

¹¹ Ez később is így marad, az 1723-ban felállított Magyar Királyi Helytartótanácsnak sem volt arra jogköre, hogy vallásügyi rendeleteket hozzon, csupán végrehajtó szerepet töltött be például az egyházigazgatás felülvizsgálatában, ellenőrzésében, az uralkodó vallásügyi rendeleteinek betartásában, stb. Erre vonatkozóan lásd Ember Győző: A helytartótanács egyházügyi bizottságának kialakulása. *Regnum*, 1942–1943. 229–252.

naria commissiót, mely Ráday Pál¹² elnökletével kezdte meg munkáját; ez előkészítette az 1731-es *Carolina resolutiót*, de a problémákat hosszú távon nem oldotta meg.¹³

Az újonnan felállított Magyar Királyi Helytartótanács részére 1724-ben kiadott királyi utasítás a már említett törvény értelmében úgy rendelkezett, hogy a kormányhatóság vallási kérdésekkel közvetlenül ne foglalkozzon, mert ez az uralkodó saját hatáskörébe tartozik. A helytartótanács tehát vallási kérdésekben önállóan, előzetes királyi jóváhagyás nélkül nem intézkedhetett, de az uralkodótól érkezett utasításokat végrehajtotta. A helytartótanács a továbbiakban részt vett a királyi rendeletek előkészítésében, a különböző vizsgálatok lefolytatásában, és minden egyes esetben javaslatokat is tett az uralkodónak. Az 1731. március 21-én kibocsátott uralkodói rendelet, a *Carolina resolutio* végrehajtása is a helytartótanács feladata lett.¹⁴

Ugyanígy a helytartótanácsához érkeztek be a céhek vallásügyi panaszai is. A céheken belüli, illetve az egymás közötti vallási ellentétek az 1730-as években még elsősorban a protestáns céhtagok katolikus miséken és körmeneteken való részvételének kötelezővé tétele körül zajlottak.¹⁵ Az 1730-as évekre egyre gyakoribbá váltak azonban azok az esetek, amikor a protestáns iparosok azért nem nyertek felvételt a céhbe, mert nem volt polgárjoguk, amit viszont a város éppen protestáns válásuk miatt tagadott meg tőlük. A kamarának leküldött, céhes ügyekben hozott határozat 1733. április 21-én lehetővé tette, hogy a szabad királyi városokban protestáns kézművesek is kaphassanak polgárjogot és felvételt nyerhessenek a katolikus céhekbe. Ennek feltétele mindössze a törvényes születésükről kiállított bizonyítványuk bemutatása volt, valamint annak igazolása, hogy mely felekezethez tartoznak. A kamarának kellett ellenőriznie, hogy a városok betartják-e ezeket az előírásokat, és hogyan férnek meg egymás mellett a katolikus, illetve protestáns céhtagok.¹⁶ Az akatolikusok panaszai ennek ellenére nem a kamarához, hanem a helytartótanácsához futottak be, így a soproni tímár céhé is, ahol az akatolikus és kato-

¹² Ráday Pál (1677–1733) a magyar református egyház első egyetemes főgondnoka volt. A Rákóczi-szabadságharc után életét a protestáns vallás ügyének és előmozdításának szentelte. Magas műveltsége, diplomáciai készsége és jártassága a katolikus egyházfők szemében is alkalmas szemlélyt tette arra, hogy közvetítsen a protestánsok és katolikusok vitás ügyeiben.

¹³ A *commissio* és Ráday Pál működésére lásd Szépné Czippán Noémi – Szép Sándor (szerk.): *Magyar Egyháztörténet*, Pápa, 2004, 5. k.

¹⁴ A helytartótanács vallásügyi bizottságának működéséről, feladatairól, javaslatairól lásd Ember: i. m.

¹⁵ A leghevesebb tiltakozások a körmeneteken való kötelező részvétel ellen a katolikus városvezetéssel bíró Kassán zajlottak; a kassai katolikus-protestáns problémakör érintette a céheket is, de világosan látszik, hogy milyen egyéb, pl. politikai, gazdasági érdekek húzódtak még a háttérben. Erre nézve lásd H. Németh István: A kassai rekatolizáció városi polgárságot érintő kérdései. In: Szabó Irén (szerk.): *Katolikus megújulás Északkelet-Magyarországon. Művelődéstörténeti konferencia a jezsuita rend sárospataki meglepedésének 350. évfordulója alkalmából*. Sárospatak, 2013. október 3–4. Sárospatak, 2014, 76–109., a céhekre külön a 90.

¹⁶ A rendelet: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Magyar Kincstári Levéltárak – Magyar Kamara Archivuma – *Diversae instructiones* (a továbbiakban: E 136), 11. tétel Cehalia.

likus céhtagok nem tudtak békében dolgozni egymás mellett.¹⁷ Még az 1760-as években is érkeztek a helytartótanácshoz panaszok ez ügyben, és ekkorra a helyzet még tovább romlott. Timon József helytartótanácsi tanácsos egy 1763-as vizsgálata során megállapította, hogy az ágostai hitvallású tímár mesterek már sokkal többen vannak, ennek oka, hogy a mesterek fiai apjuk vallását követik, és ők előnyt élveznek a céhbejutáskor. Vagyis egy-két generáció alatt bármelyik céhben minden szabályozás és rendelet ellenére ily módon felborulhatott a katolikus és protestáns céhtagok számának egyensúlya.¹⁸ Ebből az következhet, hogy a céhen belül kiéleződtek a vallási ellentétek, és miként alább néhány példán keresztül is látni fogjuk, előbb-utóbb a katolikusok és protestánsok külön céhet akartak alapítani. Ilyen ügyekben minden esetben a helytartótanácsnak kellett döntenie.

A céhes életben tapasztalt vallási ellentétek kibontakozása szervesen illeszkedett a 18. század protestáns felekezetei és a katolikus egyház között folytatott harcba, vitába. Hosszú távon a céhek vallási problémáinak elemzését ennek a szélesebb kérdéskörnek a vizsgálatával lehet teljessé tenni. Azt is látnunk kell azonban, hogy az 1750-es évekre már ennél többről volt szó; számos esetben tapasztalható a vallási felekezetek mentén szerveződő céhesedés, a céhet vallási megkülönböztetés miatt elhagyó legényekért (mint munkaerőért) folytatott harc. A vallási indokok itt már tehát a gazdasági érdekeket leplezik, és nem mindig takarnak valódi vallási ellentéteket.¹⁹ Ausztriában a kameralista gazdaság szemlélet jegyében már a 17. század végétől az osztrák állam különböző rendeletekkel segítette elő az ipar fejlesztését, a céhen kívüli iparosok munkájának megkönnyítését. 1725-ben például azok az iparosok, akik a magas felvételi taksa megfizethetlensége vagy származásuk, vallási hovatartozásuk miatt nem kerültek be a céhbe, védlevelet (*Schutzdekret*) kérhettek és kaphattak az uralkodótól, hogy önállóan vagy állami megrendelésre dolgozhassanak tovább. Magyarországon nem volt ilyen államilag támogatott rendszer, és a protestáns legények igen gyakran munka nélkül maradtak. Számukra a lehetséges utat még az 1750-es években is egyedül az jelenthette, ha kontárként próbáltak meg boldogulni egy olyan nagy létszámú településen, ahol a céhen kívüli iparosok is találhattak munkát, illetve, ha egy uradalomban próbáltak meg elhelyezkedni. Az 1761–1764-es céhrendezés gyakorlatilag szabad utat

¹⁷ MNL OL Magyar Királyi Helytartótanács Levéltára – Acta miscellanea (a továbbiakban: C 42), Fasc. 17. No. 154.

¹⁸ Timon József példákat is hoz: Sopronban 1763-ban két katolikus pékre 17 protestáns jutott, egy katolikus esztergályos mellett hat akatolikus dolgozott, egy katolikus tímár mellett 10 akatolikust talált. Jelentése: MNL OL Magyar Királyi Helytartótanács Levéltára – Acta mechanica (a továbbiakban: C 25), Lad. D No. 1. Sopron.

¹⁹ Csak egyetlen példa: a tabáni rác szücsök és a budai szabók ellentéte kezdetben vallási különbségekből fakadónak tűnt, de igen hamar kiderült, hogy valójában hatásköri vitáról volt szó, azaz el kellett döntenüök, kinek milyen termék előállításához van joga. MNL OL Magyar Királyi Helytartótanács Levéltára – Benigna mandata (a továbbiakban: C 13), 1740. augusztus 26.

engedett a céhen kívüli ipar fejlődésének, ekkor már a céhen kívül rekedt legények is bárhol vállalhattak munkát, vallási hovatartozásukra való tekintet nélkül.

A helytartótanács az 1720-as évektől kezdve a céheket is felügyelete alá vonta, pontosabban megkezdte felügyelet alá vonásukat és privilégiumlevelek felülvizsgálatát. A bemutatott cégleveleket a helytartótanács átnézte, bizonyos artikulusokat eltörölt, másokat módosított. A módosított, illetve eltörölt pontokat négy fő téma köré lehet csoportosítani. 1. A vásárokkal, vásárjoggal kapcsolatos kiváltságok megnyirbálása. (Kontárok áruinak és szerszámainak elkobzása, idegen árusok áruinak két mérföldön belüli elkobzása, látópénz szedése stb.) 2. A különböző taksák csökkentése (mesterfelvételi taksa, inasfogadási taksa, mesterasztal stb.). 3. Inasok, legények rendtartására vonatkozó pontok módosítása. 4. Vallási pontokra (akatolikusokra) vonatkozó kiváltságok megerősítése, eltörlése vagy éppen előírása.²⁰

A felülvizsgált céglevelekre adott válaszok, a privilégiumok módosítása, elvetése vagy megtartása igen érdekes aspektusokra mutat rá. A 18. században alapított új céhek sokszor már vallási vagy nemzetiségi alapon szerveződtek.²¹ Minden céglevél első artikulusai között szerepel a vallási ünnepek megtartása, melyre a protestánsokat is kényszerítették, enélkül be sem léphettek a cégbe. A protestáns céhtagok leg-sérelmesebb problémája a már többször említett körmeneti részvétel volt. Tömegével találunk a helytartótanácshoz ez ügyben beérkezett panaszt, de a helytartótanács minden esetben elutasította azokat, és kötelezte a protestáns céhtagokat a katolikus ünnepek megtartására, a körmenetekben való részvétellel. Néhány esetben, amikor más jellegű vallási problémáról volt szó, még a kancelláriához is érkeztek fellebbezések, ha az érintettek elégedetlenek voltak a helytartótanács intézkedéseivel. A kancellária azonban minden esetben helybenhagyta a helytartótanács döntését.²²

Mint említettük, a helytartótanács elé került panaszok többsége arról szólt, hogy a protestánsokat a katolikus céhtagok kötelezték a privilégiumlevélben is

²⁰ Csak példaként említjük meg atipikus esetként a soproni ács céhet és a puchói posztómetsző, takács, csizmadia céhet, ahol a korábbi gyakorlat szerint akatolikusok is lehettek céhtagok, a helytartótanács azonban megtiltotta protestánsok felvételét a cégbe. MNL OL Magyar Királyi Helytartótanács Levéltára – Fasciculi mensium: Expeditiones (a továbbiakban: C 21), 1732. március 5., illetve MNL OL C 21 1732. május 12. Debrecenben a szabók 1530-ban nyertek kiváltságlevelet még I. János magyar királytól (1526–1540), melyben garantálták a protestánsok vallási ünnepeinek szabad megtartását. A debreceni cég protestáns jellege megmaradt ugyan, de a helytartótanács előírta számukra a katolikus ünnepek és körmenetek megtartását is. MNL OL C 21 1734. december 4.

²¹ A 18. században már ügyelni kellett arra, hogy a német, illetve magyar varga, a német, illetve magyar süveges stb. már nem feltétlenül nemzetiségi hovatartozást, hanem egyfajta divat szerint előállított termékeket gyártó iparost jelent.

²² A több tucat példából a teljesség igénye nélkül csak néhány. A pápai borbély cég akatolikusainak panasza: MNL OL Magyar Királyi Kancellária Levéltára – Conceptus expeditionum (a továbbiakban: A 35), 1751. január No. 34. Johann Schneider szász protestáns az asztalos cégbe való felvételét kéri Nagyszombaton: MNL OL A 35 1751. június No. 42. A budai görög vallású süvegesek kériek céhesedéshez való jogukat: MNL OL A 35 1750. július 40. A kancellária az ügyek elintézését visszautalta a helytartótanácshoz.

bennfoglalt vallási ünnepek megtartására, a miséken és körmeneteken való részvételre. III. Károly és Mária Terézia is a katolikus vallás támogatója volt, de mindkét uralkodó helytelenítette, ha egy legény vallási okokból nem nyert felvételt egy céhbe, ezért ilyen esetekben mindig elrendelték a protestánsok felvételét a katolikus többségű céhbe vagy fordítva. A budai rézműves céh a privilégiumlevele felküldésekor 1747-ben kérvényezte, hogy protestáns tagjai kapjanak felmentést a katolikus körmeneteken való részvétel alól. Privilégiumlevelüket a helytartótanács kisebb változtatásokkal elfogadta, a protestánsok pedig megkapták az engedélyt a távolmaradásra. A magisztrátus válaszlevelében tudomásul vette a rendelkezéseket, habár a protestánsoknak tett ilyen jellegű engedmény egyáltalán nem volt gyakori. Az engedély megadásának valószínűleg az volt az oka, hogy a céh katolikus és protestáns tagjai békén megfértek egymás mellett, munkájukban nem akadályozták őket a vallási kérdések.²³ Egyébiránt 1761-ben Gosztonyi István, a helytartótanács céhügyekkel megbízott tanácsosa kijelentette: az iparúzésnek semmi köze a vallási kérdésekhez, ezért a céhek működésének biztosítása szempontjából nem tartotta releváns dolognak a céhen belüli vallási ellentétek rendezését.²⁴

A helytartótanácshoz beérkezett, vallási különbségekből adódó panaszok szinte akkora mennyiséget tettek ki, mint a céhekkal kapcsolatos összes többi panasz. A céhek vallási problémáinak rendezése, illetve annak vizsgálata, hogy miként változott a protestáns céhtagok helyzete a vallási kérdések állami szintű rendezése folytán 1761 után, egy következő írás témája lehet, ehelyütt csak magát a problémát vázoltuk fel. Megjegyzendő azonban, hogy a helytartótanács egyes esetekben nem szólt bele a katolikusok és protestánsok ellentéteibe, hagyta, hogy ugyanazon céhen belül tevékenykedjenek, más esetekben viszont kimondottan megtiltotta, hogy a céh akatolikusokat is felvegyen. Az eddigi vizsgálatok és példák alapján úgy tűnik, a helytartótanács döntését befolyásolták a céhen belüli viszonyok, a gazdasági tényezők, a városi magisztrátus véleménye, a céhtagok egymáshoz való viszonya, stb. Így például az egri asztalos, lakatos, esztergályos, puszkaműves céh, valamint a soproni ács céh privilégiumleveleinek felülvizsgálatakor a helytartótanács minden további magyarázat nélkül kimondottan megtiltotta, hogy protestánsokat is felvegyenek e céhekbe.²⁵ Ennek oka nyilván az volt, hogy az esetek elbírálásakor a kormányhatóság úgy gondolta, az ellentétek túlságosan nagyok, és akadályozhatják a céh működését.

*

A továbbiakban olyan példákkal szemléltetjük a céhek vallással kapcsolatos problémáit, amelyek nem tipikusak, azaz nem a katolikus ünnepekre kötelezett

²³ A rézművesek kiváltságlevele és kérvénye: MNL OL C 25 Civ. Buda No. 4.

²⁴ MNL OL C 25 Idealia No. 3.

²⁵ MNL OL Magyar Királyi Helytartótanács Levéltára – Fasciculi mensium: Litterae (a továbbiakban: C 20), 1732. február 19.; MNL OL C 21 1732. március 5.

protestáns céhtagok panaszáról szólnak. Ilyen nem tipikus vallási panasz volt Jacob Fulgrath ügye, aki 1726-ban Poroszországból telepedett be Eperjesre, ahol felvették a tímár cégbe, de egyedüli protestánsként dolgozott a katolikus tímárok között. 1737-ben átjelentkezett a besztercebányai ágostai hitvallású német tímár cégbe, viszont továbbra is Eperjesen akart élni és dolgozni. Ehhez azonban az eperjesi cég nem járult hozzá, és a katolikusok már visszavenni sem akarták a cégükbe. Fulgrath kérte a helytartótanácsot, hogy engedélyezzék a működését Eperjesen. Munkájában nem is akadályozták, de át kellett költöznie Besztercebányára.²⁶ Teljesen nyilvánvalóan kitűnik az esetből, hogy itt nem elsősorban Fulgrath vallási hovatartozása okozott gondot, hanem a két város céheinek gazdasági konkurenciáharca jelentett problémát.

Ebbe a körbe tartozik a pozsonyi szlovák és német nemzetiségű vargák ügye is: vallási ellentétek miatt szerettek volna két külön cégbe tömörülni, ezt a magisztrátus is támogatta. A helytartótanács a magisztrátussal való tárgyalás után megállapította, hogy gyakorlatilag már külön is vált a katolikus szlovák és a protestáns német cég, és önállóan dolgoznak. Eleinte a helytartótanács nem látta indokoltnak az új cég alapítását, mivel a szlovák varga cég nem volt nagy létszámú, ezért utasította a szlovákokat a német varga cégbe való belépésre. A későbbi vizsgálatok azonban kiderítették, hogy a német vargák sem hajlandóak egy cégben dolgozni a szlovákokkal, és ha a vallási ellentéteket tudnák is rendezni, a német vargák nem hajlandóak osztozni a nyersanyagon. 1692-ben ugyanis a kiváltságlevelükben kizárólagos jogot kaptak a saját használatra szánt bőrök kikészítésére, és ezt 1732-ben meg is erősítették III. Károlylyal, emiatt a szlovák vargák nem jutottak bőrközhöz. Végül, mivel a város is egyetértett a kétnemzetiségű és két vallási felekezethez tartozó cég különválasztásával, engedélyezték az új cég alapítását. A helytartótanács csupán azt kötötte ki, hogy a szlovák cégnek választania kell egy katolikus mestert, aki ügyel a két cég közötti súrlódások elsimítására, és mindkét cégnek ugyanolyan kiváltságokat biztosító, új céglevelet adott.²⁷ A vallási ellentéteken túl itt is megmutatkoztak a gazdasági érdekellentétek.

A gyöngyösi akatolikus szabók arról panaszkodtak, hogy a működő cég nem engedi meg felvételüket, arra hivatkozva, hogy a cég tagjai katolikusok, és ott protestánsoknak nincs helyük. Az akatolikusok viszont azt állították, hogy valójában csak a konkurencia kizárásáról van szó, mert munkájuk igazából nekik is lenne. Az uralkodó vizsgálatot rendelt el, a helytartótanács pedig megállapította, hogy itt valóban nem a vallási ellentétek dominálnak, hanem a gazdasági érdekek, és elrendelték az akatolikus szabók felvételét, ami meg is történt.²⁸

²⁶ MNL OL C 20 1748. április 30.

²⁷ MNL OL C 20 1737. január 8.; MNL OL C 13 1736. október 26.; MNL OL C 13 1737. május 27.; MNL OL C 13 1738. március 24.

²⁸ MNL OL C 13 1734. március 4.; Uo. december 23.

Érdekes eset volt a soproni akatolikusok ügye. Itt voltaképpen a soproni katolikus pap fordult 1748-ban a helytartótanácshoz panasszal, mivel nem tudta rávenni a helvét hitvallású céhtagokat arra, hogy részt vegyenek a katolikus körmeneteken, holott a helytartótanács ezt előírta számukra. A protestáns céhtagok azonban inkább kifizették a büntetést és távolmaradtak. A katolikus pap azt követelte a helytartótanácsától, tegye kötelezővé a protestáns céhtagoknak a részvételt, mégpedig a céhzászlójuk alatt vonuljanak fel. A protestánsok arra hivatkoztak, miszerint ők 1735-ben engedélyt kértek és kaptak III. Károlytól, hogy ne kelljen részt venniük a körmeneteken. Ezt a tényt a magisztrátus is megerősítette. Habár – mint fentebb említettük – III. Károly is elsősorban a katolikus vallást támogatta, ebben a döntésben természetesen gazdasági megfontolások játszhattak szerepet, vagyis a később megfogalmazott tézis: az iparúzésnek semmi köze a valláshoz.

A helytartótanács az 1748-as vita során úgy döntött, mivel a kiszabott büntetést (amit egy, illetve két font viaszban mértek) a protestánsok megadták, és ráadásul engedélyük is van a távolmaradásra, nem lehet őket tovább kényszeríteni. Az ügy itt véget ért volna, csak hogy 1748 novemberében Pozsony városa fordult panasszal a helytartótanácsához. Ugyanis kiderült, hogy a pozsonyi céhekhez tartozó és ott is lakó protestáns posztómetező, mézeskalácsos, szappanos, szitakötő és kesztyűs céhmestereket is megbüntette a soproni katolikus pap, mivel azok Sopronban tartózkodásuk alatt nem vettek részt a katolikus körmeneten. A pozsonyi magisztrátus tiltakozott és jóvátételt kért. A helytartótanács nem foglalkozott tovább az ügygel, a győri püspök döntötte el a vitát két font viasz értékű büntetés kiszabásával, és az ügy ezzel lezárult.²⁹

Mária Terézia korában előtérbe került a céhekkel kapcsolatos vallásos problémák megoldása is. A királynő nem szívesen adott ki privilégiumlevelet tisztán protestáns céheknek, illetve a egyes céhek protestáns tagjait továbbra is kényszerítette a katolikus körmeneteken való részvételre. Azt azonban nem engedte meg, hogy valaki a vallása miatt ne jusson be egy céhbe, vagy emiatt essen el a kenyérkeresettől. Vagyis itt is azon elv érvényesült, hogy a vallási kérdések ne szoríthassák háttérbe az iparfejlesztést, a gazdasági érdekeket.

Az 1750-es évek folyamán Mária Teréziának és gazdasági szakembereinek szembe kellett néznie azzal is, hogy habár sok céh már együttműködőbb és a törvényhatóságok is erélyesebben lépnek fel a céhes visszaélések ellen, de III. Károly céhrendeleteit nem mindig és nem mindenhol tartják be a céhek. Éspedig az előremutató intézkedések végrehajtását bizonyos városokban rendszeresen és módszeresen szabotálják, sok esetben a törvényhatóságok is tehetetlenek, a helytartótanács kezében pedig nincs megfelelően hatékony eszköz a rendeletek végrehajtására. Ráadásul az 1750-es évek végére gyakorlattá vált, hogy a céhek igen sokféleképpen és néha nagyon ötletesen védték érdekeiket a céhen kívüliekkel szemben, mindent megtettek azért, hogy tagjaik létszámát egy bizonyos szinten tartsák, ne növeljék azt, és a

²⁹ A teljes ügyre: MNL OL C 25 Lad. D No. 1. Sopron.

konkurenciát mindenhol kizárják. Az 1750-es évek végén, az 1760-as évek elején a céheken belüli, illetve a céhek közötti vallási ellentétek is egyre inkább a gazdasági érdekek felé mutattak: sok esetben tapasztalhatjuk, hogy egy-egy vitás ügyben nem a felekezeti másságról, hanem a gazdasági érdekek védelméről volt szó. A katolikus és protestáns céhek, illetve céhtagok ellentéte eszközzé vált a céhek egymás ellen és a kontárokkal szemben folytatott konkurenciaharcában.

Az 1750-es években több évig folytatta a helytartótanács azt a vizsgálatot, melyet a kassai mészáros céhbe törekvő protestáns legények panaszára indított. A céh csak katolikus legényeket volt hajlandó felvenni, a protestáns legények pedig azt állították, hogy így akarják csökkenteni, illetve szinten tartani a mesterek számát a céhben. A helytartótanács végül ugyanerre a következtetésre jutott, vagyis arra, hogy a vallási ellentétek mögött teljesen világosan kitapintható a gazdasági érdek, a konkurencia kizárására, a céhtagok számának limitálására irányuló szándék.³⁰ Ugyanígy kiviláglott, hogy a Pozsonyba érkezett baseli pék, Nicolaus Hoffmann és társa sem helvét hitvallása miatt nem kerülhetett be a céhbe. A pékek itt nyíltan ki is mondták: nincs szükségük több pékre. A helytartótanács utasítása ellenére még 1762-ben sem vették fel őket.³¹

Az 1750-es évek céhes panaszai arra készítették az uralkodónőt, hogy 1761-ben újabb vizsgálatot rendeljen el a céheket érintő visszaélések ügyében.³² A vizsgálatok elsősorban gazdasági célokat szolgáltak, nem a vallási problémák megoldása miatt került rájuk sor. A megbízott helytartótanácsi tanácsos, Gosztonyi István azonban azt tapasztalta, hogy a probléma fennáll, és a céhek a protestánsoknak mint konkurenciának a kizárására törekszenek akkor is, amikor vallási ellentétekre hivatkoznak. Épp ezért, a királynő számára írt mindkét jelentésében kimondta: az összes céhlevélből töröljék el a vallási kérdésekre vonatkozó pontokat, hiszen az iparúzés szempontjából a vallás lényegtelen, azaz egyenlő.³³ Első jelentésében Gosztonyi a szepességi céheket vizsgálta, a másodikban azonban egyéb, más helységekben lévő céheket is bevont vizsgálatába, és sorra vette az általános, minden típusú céhre vonatkozó artikulusokat. Véleményezte a szokásokat, majd ahol szükségesnek látta, változtatásokat javasolt. Így a vallási kérdéseket, a katolikus körmeneteket és az akatolikus céhtagokat illető szokásokat változatlanul hagyta, mert mint már fentebb idéztük: szerinte az iparúzésnek semmi köze a vallási kérdések-

³⁰ MNL OL C 25 Lad. D Fasc. 4. No. 1. Kassa.

³¹ MNL OL C 25 Lad. D Fasc. 12. Pozsony

³² Az 1761-es vizsgálatokról és ezek előzményeiről lásd Tuza Csilla: A céhes intézmény kereteinek bomlása – az 1761-es céhrendelet előzményei. In: Kádár Zsófia – Lakatos Bálint – Zarnóczki Áron: *Archivarorum historicorumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára*. Budapest, 2013, 673–688.

³³ „*Siquidem in pluribus Privilegijs maxime vetustioribus, aut per catholicos privative olim impetratis Divini Cultus raro, aut superficialiter tandem fiat mentio, ideo in promotionem huius augmentumque, ... cuiusquinque religiones sint, adamissim observeretur.*” Budapest Főváros Levéltára, Buda város tanácsának iratai, Céhiratok (IV. 1002.), Vegyes céhiratok: A céhszabályozás tárgyában.

hez.³⁴ Annál is inkább megerősödött ez az álláspontja, mivel a helytartótanács vizsgálata során Eperjesen egy igen érdekes és kaotikus ügyet tártak fel. Az ágostai hitvallású céhmesterek közül igen sokan megtagadták a katolikus körmeneteken való részvételt, ami miatt viaszbüntetést kellett volna fizetniük, ezt azonban megtagadták. Igazán botrányossá akkor vált az ügy, amikor ezek a céhmesterek a városi tanácsba kerülve nem voltak hajlandók letenni a Szűz Máriát és a katolikus szentek neveit tartalmazó esküt a királynőre, és ezért börtönbe zárták őket. A helytartótanács Timon József helytartótanácsi tanácsost küldte ki a helyszínre jelentéstételre, aki megállapította: céhmesterként büntetést kell ugyan fizetniük, mivel a körmeneten való részvétel minden céhtag számára felekezettől függetlenül kötelező, megválasztott városi tanácsosként viszont nem büntethetőek és nem börtönözhetőek be.³⁵

Az 1761 folyamán indított vizsgálat végül évekig elhúzódott, mivel a céhlevelek bekérése, az új privilégiumlevelek kiadása hosszabb időt vett igénybe. 1764-re úgy tűnt, a folyamat a végéhez közeledik. Július 6-án Gosztonyi István benyújtotta Mária Teréziának *Projectum regulandorum Articularum cehalium* címmel az egységes céhprivilégiumokról készült tervezetét.³⁶ A tervezetet néhány helyen átfogalmazva, de a lényegét tekintve Mária Terézia változatlan formában elfogadta, és 1764. augusztus 1-jén királyi rendeletként kiadta.³⁷ A vallási pontokra vonatkozóan a rendelet meghatározta, hogy a céhek hogyan és milyen kísérettel, felszereléssel, létszámban stb. vegyenek részt a katolikus körmeneteken, miséken. A miséken való részvétel minden céhtag és legény, inas számára kötelező volt vallási hovatartozásra való tekintet nélkül. Általában a céheket ebben az esetben a rendelet meghagyta a korábban kialakult gyakorlatukban.³⁸

A protestáns céhtagok számára tehát az 1761–1764 között lezajlott céhszabályozás sem hozott igazi megoldást. Mi sem mutatja ezt jobban, mint Bazin város példája, amelynek magisztrátusa 1761-ben a céhes vizsgálatok megindulásakor kérte a helytartótanácsot, engedjék el a protestáns céhtagok büntetését, amit a körmenetek elmulasztásáért kiszabtak rájuk. Ez a büntetés ugyanis 1751 óta ekkorra már összesen 400 Ft-ra rúgott. A helytartótanács ezt a büntetést végül is csak 1771-ben engedte el, húsz évig tartó vita és tíz évig zajló levelezés után.³⁹

³⁴ „*Observandum: Ubi contubernia potissimum mere romano-catholica obligationem comitandi teophoricas processiones ad alias etiam diebus quippe ab ecclesia praestitutis pro consuetudine loci servari solitas extensum habere cuperent, aut id ipsum privilegio jam insertum haberent, ultra etiam penes usum et consuetudinem relinquenda esse censerem exemplo a recentioribus etiam privilegijs desumpto.*” MNL OL C 25 Idealia No. 3.

³⁵ MNL OL C 25 Lad. D Fasc. 5. No. 1. Eperjes.

³⁶ MNL OL C 25 Idealia No. 3. 1764. – *Projectum*.

³⁷ MNL OL C 25 Idealia No. 3. 1764. – *Supplementum*. A rendelet kiadására, értékelésére lásd Tuza: *Állami céhpolitika...* i. m.

³⁸ „*...quemadmodum haec et similia omnino salutaria sunt, porbationemque merentur, ita in iis porro quoque relinquuntur.*” MNL OL C 25 Idealia No. 3. 1764. – *Supplementum*.

³⁹ MNL OL C 25 Lad. D Fasc. 2. No. 1. Bazin.

A céhek vallásügyének rendezése a II. József türelmi rendeletének köszönhető enyhülés után végül 1791-ig váratott magára. Az 1791. évi 26. tc. kimondta ugyanis, hogy a céhtagok szabadon élhetnek vallásukkal, vallása miatt senkit nem szabad kizárni a céhből és a munkából, katolikus szertartásokra, körmenetekre stb. kötelezni nem szabad, és a protestáns céhtagoknak nem kell Máriára, valamint a szentekre esküt tenniük.⁴⁰

*

Összegezve tehát elmondhatjuk, hogy a céhekben az 1720–1730-as években felmerült vallási ellentétek többségükben még tényleges vallási problémákat takarnak, melyek elsősorban a katolikus körmeneteken való részvételhez kapcsolódnak. Ezek azonban lassan csak ürüggyé válnak, és az 1740–1750-es években valójában már gazdasági érdekellentétek lapulnak mögöttük: az egyes céheken belüli, vagy különböző, de hasonló iparágakban tevékenykedő céhek közötti gazdasági konku-renciaharc. Habár III. Károly és Mária Terézia e problémák rendezésekor elsősorban a katolikus vallást támogatta, de mindig figyelembe vették a gazdasági érdekeket is; ott, ahol az iparfejlesztés, a céhes keretek tágítása megkívánta, a protestánsok is kedvezményekhez juthattak. Az 1764-ben kiadott és rendeletként életbe lépett céhszabályozás végül kimondta, hogy a vallásnak semmi köze az iparűzéshez. Ez a rendelet megnyitotta az utat a céhen kívüli, szabad iparfejlődés előtt, lehetővé téve a katolikus céhekből vallási ürüggyel kiszorított protestánsoknak is a munkavállalást. II. József türelmi rendeletének kiadása után pedig a céheken belüli vallási problémák teljesen meg is szűntek.

⁴⁰ *Extractus benignarum normalium resolutionem in publico-ecclesiasticis ad annum usque 1844 inclusive editarum, ordine materiarum digestus.* Tirnaviae, 1846, 1791. 26. tc.

CSILLA TUZA

RELIGIOUS CONFLICTS IN HUNGARIAN GUILD LIFE IN THE 18TH CENTURY

Religion and charitable activities related with it have been an important part of the guild life in Hungary since the Middle Ages. While Western European guilds were primarily involved in the protection of their settlement, the Hungarian guilds were mainly focused on their social tasks. The Reformation also brought change in this practice: Catholics and Protestant guild members had to resolve their religious conflicts within an organization, so that the guild could continue to play its role in economic life and in the social-charitable life of the settlement. Religious oppositions were intensified in the 18th century. While in the 20s and 30s of the century these were real issues, the religious conflicts of the 1740s and 50s, examined by the Royal Locotential Council were pretenses, and their real goal was to protect the guild economic interests against other guilds and outsider craftsmen. The 1761–64 guild control process eventually led to the declaration that religion had no connection with business, and the decree opened the way for the development of an industry outside the guilds.

